

LOTTA LOTASS

Från stjärneängd och till stjärneängd

Viktor Rydberg stod, sitt liv igenom, öga mot öga med evigheten.

Sin barndom kom han att tillbringa på katastrofens rand. Vid fem års ålder – i augusti 1834 – mister han sin syster och sin mor. Till modern hade han, som Lars Forssell berättar i sin minnesteckning, det allra innerligaste förhållande. Hon lärde honom att själen var odödlig och evig, lärde honom det han själv ger uttryck för i sitt direktörstal hållet vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 1879, ”att de, som lemnat oss, lefva, fastän de döde äro, lefva i Gud”.

Innan olyckan ännu drabbat menar sig gossen Viktor bo mitt på jorden. Trygg i denna visshet ser han hur synranden bestäms av fästningsvallens linje som höjer sig bakom den gråvita mur vilken utgör gräns för borggårdens stensatta yta. Över denna världsmitt välver sig himmelskupan; om dagen blå, om natten mörk och stjärnbeströdd. Så stor är världen, varken större eller mindre. En del av den ligger utanför hans synfält. Himmelskupan står inte uppställd på fästningsvallen utan sänker sig strax bakom den. Där finns en sträckning han inte kan överblicka. Kanske, tänker han, behöver fågeln många vingslag för att från vallen hinna kupans rand och jordskivans gräns. Han hyser dock ingen tvekan om att han själv bebor världens absoluta mitt. När han står på husets trappa ligger kupans höjdpunkt rakt ovanför hans huvud. Men det finns okända rymder.

Solen vandrar över himmelen med en till synes bestämd väg och riktning. Om det är samma sol som varje morgon rinner upp snett över borggården, då måste hon, konstaterar gossen Viktor, om natten gå sin väg tillbaka under borggården, där hon inte är synlig. Finns det således en öppen rymd

därunder? Men varpå vilar i så fall jordskivan? Om den bärs upp av stolpar, på vad står då dessa fästade?

En dag företar han en vandring över borggården och till sin världs ände. När han hunnit fram till fästningsvallen ser han att himmelskupans höjdpunkt även där står mitt över honom. Tanken svindlar. Skulle en vandrare på andra sidan vallen även han se höjdpunkten rakt ovanför sitt huvud? Är då husets trappa inte belägen mitt på jordskivan? Om inte borggården är skivans mitt, hur stor är då denna skiva?

Månen skiftar i sina former. Varför? Stjärnorna skrämmer honom första gången han ser dem. De är som flämtande lågor tätt över och runt omkring hans huvud. Han frågar:

- Har en tid varit, då världen icke fanns?

En gång ser han två änglaansikten blicka ned mellan flikarna av en ljus sky på himlen.

Gossen Viktors världsbyggnad vidgas. Dess gränser flyttas ut från mitten. Från den mindre borggården leder ett långt och dunkelt valv ut i det fria. När han första gången får genomvandra dess mörker ser han plötsligt framför sig den väldiga sjöns spegel där den ligger utbredd till synranden i ett aldrig annat fjärran.

Länge har han trott att antalet människor vilka bebor sträckningen utanför fästningsvallen är detsamma som antalet inbyggare innanför den. Detta antal har synts honom vara fullt tillräckligt för världen. Långt senare skall han läsa om några grönländska familjer som, innestängda mellan is och fjäll, har trott sig vara jordens enda mänskliga innevånare. Han förstår mycket väl varför de inte kände sig övergivna eller ansåg världen vara en ödemark. "I den största utvidgningen av sin världsbyggnad måste han", skriver Rydberg, "såsom vi alla, foga sig genom läran, att vårt jordklot är ett stoftgrand i ett omätligt universum."

Efter moderns död finns inte längre någon trygghet. Hemmet upplöses. Fadern, som alltid ansetts som kärv, har visat sig

äga ett vekt sinne och han har sörjt sin hustru till förtvivlans gräns och däröver. Några av de svåraste dagarna har han tagit sin son vid handen och gått till moderns grav där han trööstlöst omfamnat gravstenen. Far och son har tillsammans tillbringat många nätter vid graven, gråtande, sörjande. Fadern blir en bruten man, oförmögen till arbete, ej längre berättigad till slottsvaktmästarens tjänstebostad. Barnen utackorderas. Viktor kommer genom fattigvårdens försorg till hästläkaren och entreprenören Daniel Skog. Man fortsätter att tala om den farsot som härjat världen. Gossen Viktor hör en skräck i själva tonen då händelser från det förflutna årets vindlösa, kvava, brännande augustidagar skildras. För många är farsoten ett förebud om den yttersta domen.

Sommaren 1835 tycks så tidens förestående slut bekräftas. Ett nytt varsel visar sig i form av en sig hastigt närmande komet. Man läser och lyssnar till otaliga profetior. Palm Heinrich Ludwig von Boguslawski, astronom, observatoriedirektör i Breslau och upptäckare av kometen, säger:

Vilka skakningar och ödeläggelser kan icke dess starka dragningskraft förorsaka på jordytan, och vilken kan förutse, vem han då tänker anse såsom fiende och ämnar förstöra. Vi kunna således från ena sidan förvänta, att under grusade berg, i jordens sköte, bliva begravna bland jordbävningarnas flammande lågor, att uppslukas av de översvämmande havsböjorna, eller långsamt borttvina av torka och hungersnöd. [...] Tiden hastar med ohämmat lopp mot det mål, då detta nu skall upphöra, lik en flod, som skyndande genomilar fältet, för att, försvinnande, blanda sina böjor med det omätliga havet. Obemärkta, såsom bladdror på dess yta, är vårt jordliv; vi uppstå, brista och försvinna. Om vi än, lik den kastade stenen, ringa ytan omkring oss, så förmå vi dock icke störa dess gång. Stenen sjunker i ett ögonblick, och nästa våg utplånar dess minsta spår. I dag eller i morgon, när veta vi

ej, då vårt mått är fullt, ryckas vi av tidens flod in i evigheten.

Häftan berättande om det förestående slutet går från hand till hand.

Ur Kometen år 1834 [sic!] eller en på viktiga skäl grundad PROFETIA om det kommande årets förstörande verkan på vår jord av Philosophus Exegeticus:

§ 6.

Men när ni hören örlig och örligs rykte, och då mord-ängelen, pesten, går omkring edra hyddor, och slår dubbla slag med dödens lie, och då tecken ske på himmelen och jorden; då varden ni vetande att herrans dag är hart när; ruster eder redo ty tiden lider och tänken vad av eder varda skall, när öster ropar till väster: Han är här! och nordan och sunnan skyla sig i sina klyftor för den eviges ansikte.

Bibeln tas fram och där läses om en black häst och hans ryttare, om stjärnors fall från himlen, om vredens dag. Som är nära. Man hör talas om gul- och rödskimrande stjärnor med till släp förlängda dunsthöljen. Som är nära. Om kvällarna samlas man på gatan och samtalar och ser upp mot himlen.

- Kometen är större nu än igår.

- Om några dygn är han så stor att han betäcker himlen.

- Om man skall tro att vi nu får bevittna världens förbränning. Om man skall tro att vi nu står inför den yttersta dagen.

Det skymmer. Gossen Viktor är ensam i sitt rum. Utanför ser han människor oavvänt betrakta himlen. Kometen, säger de. Världsförstörelsen, säger de. Yttersta dagen, säger de. Så höjs rösterna. Folkhoparna löses upp i virrvarr. Skrikande springer någon förbi hans fönster. Förtvivlade rop och en allt gällare jämmer skär igenom luften. Nu, tänker han, nu har kometen träffat jorden, nu är yttersta dagen. Röken tränger in i rummet. Någon tar honom i handen och leder honom genom sot och damm och töcken. Utan att han vet hur han kommit dit

finner han sig plötsligt stå på en öppen plats. Det är tyst. Det är människotomt. Han och allt runt omkring honom är belyst av det starkaste eldsken. Det tycks honom som om själva himlen brinner. En del av dess valv är glänsande rött och överjagat av starka och svaga flammor. Ända ned mot synranden driver i alla riktningar blodröda skyar och töcken. Den stora sjön skimrar av eld där den inte är svept i änglesnande, än tätande skuggor. Världen brinner, tänker han. Han söker sig till fästningsvallen. Världens gamla gräns. Hans gamla hem. Hur väl han känner alla dess gropar och sammanstörtade kasematter och rännor och sälgar som lutar sig ut över djupet. Han sätter sig på vallen och åser världsförstörelsen och inväntar tyst domaren och hans änglar.

Det är den 21 augusti 1835. Västra förstaden brinner. Elva större gårdar och ett trettiotal större lador och magasin skall vid dagens slut ligga i aska, så även gossen Viktors tillfälliga hem. Han flyttar nu i stället in hos den nye slottsvaktmästaren. Något är som förut, men inte mycket. Kometen skall ännu i ett par månader närma sig.

Ur Zacharias Topelius dagbok för oktober månad 1835:

3 October 1835. Lördag. [...] Föresats att i dag hinna mer än någon dag förut.

4. Söndag. Kl. 3 om natten var jag ut och såg efter Halley-ska cometen, men såg ingenting. Jag bekikade Orion, men det var orätt håll.

[---]

14. Onsdag. [...] Vi suto vid fönstret i saln och åto lingon.

[...] Om aftonen kl. 1/2 9 sågo vi Cometen, den verldsbekanta Halleyska cometen. Albert såg den först. Jag blef helt glad, ty jag har varit högeligen intresserad deraf, men tillika förtretad att jag med allt mitt vakande och bemödande ej skulle få se den först. — Den syntes mycket pragtfull, som en stjärna af första rangen, med en lång dunkel eldsvans, som sträckte sig ända närmare zenith.

Den sågs i vester. Kl. 9 hem från Lithéns, grubblande öfver cometer och icke cometer.

16. Fredag. Bekymmer. Molnig väderlek. — Morgonvisite hos Schale. — Nästan i desperation läste jag 125 v.

Grekiska. — [...] Cometen sågs tydligt, och dess svans nådde vintergatan. Den är nu på sin culminationspunkt.

18. Söndag. [...] Cometen syntes ännu, men dunklare.

22. Torsdag. [...] Nu var cometen försvunnen.

”Skapelsen drömmer om Gud” skriver Viktor Rydberg i dikten ”Drömliv”. Genom hans författarskap löper också drömmen, längtan, undran som en vibrerande grundton, ytterst sprungen ur Rydbergs aldrig sviktande tro på idealet. Vår värld är inte den sanna verkligheten; den är endast ett fenomen eller vår ofullkomliga uppfattning av en evig idévärld, vars högsta tillvaro är i Guds väsen. Därvid kan man heller aldrig vila i det innevarande, aldrig förklara sig som varandes nöjd. Att leva är för Rydberg att ständigt längta, ständigt sträva, ständigt fråga. Det finns, har Karl Warburg skrivit i sin monografi, i Rydbergs lyrik ett stort frågetecken, inte minst fäst i dikten ”Vadan och varthän”. Som en samlande personifikation för Rydbergs författarskap framstår den längtande, sökande, spanande vandrare som möter i dikten ”Längtan”. Något skymtar för honom: en blå blomma, en gyllene fana, ett eko, ett orgelbrus, ett hammarslag, ett sus från världsoceanens dyning. Vad finns, undrar han, på havets andra sida? Diktens tre sista strofer svarar:

Kanhända det eftertrådade
är det aldrig än förstådade
och vad ingen skall förstå;
men han måste längta och ana,
han måste vandra och spana
och söka det ändå.

Och kom han till världens ända,
dit inga vägar lända,

där Intets rike är,
han böjde sig över stupet
och stirrade in i djupet
med vemodsfyllt begär.

Och lutande över stupet
han ropade ned i djupet,
som saknar återljud,
och ropet skulle fara
genom ändlöst icke-vara,
genom tigande rymder: Gud!

Talande är att Rydberg först lät dikten slutas av ett frågetecken, men att han slutligen ändrade detta till ett starkt och klart utrop. Till sitt valspråk, skrivet i guldskrift på fönstret i arbetsrummet på Ekeliden, valde han "Desidera ardua, desidera Deum" - Trängta efter det upphöjda, trängta efter Gud. I sitt direktörstal tar Rydberg också sin utgångspunkt i Luthers själsstrid, vilken i sig leder vidare till reformationen, till trettioåriga kriget, till slaget vid Lützen, Gustaf Adolfs segrande död och, säger Rydberg vidare, "med värmen af en andlig vårsol" ger tanken kraft att genomforska tingens gåtor.

Med högaktandet av all mänsklig strävan efter frihet, och den in på bara kroppen erfarna kännedomen om den jordiska existensens oavslutliga kamp, följde också hos Rydberg ett starkt värnande om djur och natur.

Vårterminen 1847 försvinner han plötsligt från gymnasiet i Växjö. Försummade lektionstimmar noteras. Det visar sig att en oemotståndlig längtan efter en gammal vän i Jönköping - stadsfogdens hund - har fått honom att vandra till hemstaden. I den av honom själv 1857 utgivna tidningen *Tomtebissen* för han fram krav på bildandet av en djurskyddsförening i akt och mening att "taga de stackars husdjurens parti mot de vilddjur bland Guds afbilder, som med grymma plågor betala dem för deras träländ". Rydberg blev sedermera hedersledamot av Sällskapet småfoglarnes vänner, grundat av August Wilhelm Malm i Göteborg i december 1869. En av Rydbergs allra

närmaste vänner var också pudeln Mufti, vilken han, efter dess avresa från jordelivet och avläggande av den världsliga existensen, tänkte sig omgestaltad till "en ängel, fin med klar panna och strålande ögon och vingar på skuldrorna och hos hvilken endast ett par små fina, silfverhvita, till souvenirer passande ulltappar bakom öronen påminna om hans forna pudelexistens". Om Rydbergs djupa kärlek även till blommorna berättar Waldemar Rudin i sitt inträdestal över föregångaren på stol 16:

Midt på en väg vid ett för honom kärt landställe hade en liten blomma växt upp, som hade varit ett föremål för Rydbergs deltagande. Då han nu blivit underrättad om att den ej mera är till, skrifver han dessa rörande ord:

"Blomman på landsvägen är död - hör jag. Nåväl, frid med den lilla rena blomstersjälen! Hon höll sig bra till slutet, och nog öppnas blommornas himmel för henne. Tänk, hvilka vällukter och sånger det måste vara i den himmelen. Den som blefve trädgårdsdräng där!

Rydberg svek aldrig sin tro på ett idealets mål mot vilket det alltid gällde att sträva. I sitt direktörstal går han också till hårt angrepp mot självförhärligande, avgudadyrkan och äregirighet. "Sjunkandet måste hafva nått sin lägsta punkt", säger han, "då, såsom nu, den sjelfviska klokskapen uppträder med kraftigt understödda anspråk på förgudning." Mot en ny tids tveksamma ideal ställer Rydberg även här "de eviga idéerna" som i jordelivet först och främst fästas i ödmjukhet, självuppoffring, sann dygd och visdom. Det förtjänar att läggas på minnet att det inte var med lätta steg Viktor Rydberg denna kväll hade inträtt i Börssalen. Karl Warburg har skrivit om de bryderier och den skandal som omgav Rydbergs första och enda direktörsskap i Svenska Akademien. Vid tiden ansågs det, i de liberala kretsar Rydberg var en del av, självklart att tacka nej till ordnar. Så hade exempelvis A. E. Nordenskiöld avböjt Nordstjärneorden och därvid hedrats av *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*. När nu Rydberg skulle sitta som

Akademiens direktör vid högtidssammankomsten den 20 december kom frågan upp huruvida det "strede mot bruket" att en "odekorerad" innehade detta ämbete. Det kunde, menade man, ses som en demonstration mot kungen. Rydberg lät sig, i ett svagt ögonblick, övertalas att motta Nordstjärneorden och ångrade sig snart sagt i samma stund. Då det blev tid att resa till Stockholm lämnade han stjärnan hemma och trädde in i den festklädda kretsen med tomt frackbröst. Även hos allmänheten var nyfikenheten stor kring den i tidningsrubriker formulerade frågan: "Bar Viktor Rydberg nordstjärnan?". Aftonbladets krönika gav svaret: "Alltnog, den högtidliga och anslående festen slutades, efter att hafva pågått omkring tre timmar. Därefter började den församlade menigheten så småningom att aftroppa, och inom få ögonblick var Stora börssalen lika tom som Viktor Rydbergs frack på det ställe, där nordstjärnan eljes brukar placeras." Rydberg kallades till Slottet dagen därpå, och mottog kung Oscars förlåtelse. Förståelsen var dock inte lika stor i kretsen av ledamöter. Under sina resterande levnadsår uteblev Rydberg, med något enstaka undantag, från Akademiens högtidssammankomster. Han deltog heller inte i hundraårsjubileet 1886.

Bland julens skalder intar Viktor Rydberg en orubblig särställning. Ur hans roman *Vapensmeden* (1891) är den dikt hämtad, vilken sedermera fått titeln "Betlehems stjärna" och, delvis omarbetad, blivit en av våra mest älskade psalmer (psalm 134 i 1986 års psalmbok).

stjärnan från Betlehem
visar dem leden
fram genom hindrande
jordiska fångsel
hän till det glindrande
lustgårdens stängsel.

Även här diktar Rydberg med blicken samtidigt fästad på himlavalvets outgrundliga djup och på det som väntar bortom vår jordiska tillvaro. Där finns, mellan dessa båda siktdjup, en gemensam svindlande lycka. Och hade Rydberg inte blivit diktare hade han säkerligen blivit astronom. Stjärnsystem i eternas djupa hav, ville han skåda; fly från "stjärneängd och till stjärneängd" som han skriver i "Vadan och varthän". Spörsmålen tycks till dels vara desamma och inte långsökta för den som en gång undrat vart solen tar vägen.

En himlablickande, spörjande diktargestalt återfinns även som allom bekant i juldikten framför andra - "Tomten", först publicerad i *Ny illustrerad tidning* 1881. Till tidningens redaktör Ernst Beckman skriver Rydberg:

Tomtarne äro i allmänhet små positivister före Comte, hvilka af medfödd andebegränsning nödgas uteslutande hålla sig till det jordiska, men söka göra detta så godt, hemtrefligt och renligt som möjligt. Min lille tomte hör naturligtvis till samma skola, men när månen kastar sin blåhvita belysning öfver vinterlandskapet, uppstiga i hans själ aningar om en annan värld, aningar, som han knyter till sina erfarenhetsrön om uppkomst och förgängelse, och i bruset af strömmen, som han hör, blandar sig något af den heraklitiska världsflodens Πάυτα πέϊ.

Också i "Tomten" är det grubblandet på den stora outgrundliga gåtan som driver dikten och livet framåt. Om än den inte låter gissa sig tycks den alstra den kraft som gör det möjligt för människor och andra väsen att handha livets bestyr.

Tomten lyssnar och, halvt i dröm,
tycker sig höra tidens ström,
undrar, varthän den skall fara,
undrar, var källan må vara.

Sist och slutligen är det den ständigt närvarande evighets-tanken som gör sig gällande. Hos Viktor Rydberg utspelas allt inför denna evighets oryggliga och hugsvalande fond. På

Rydbergs kista står ristat: "Tryggande sköld mot förgängelsens lag är evighetstanken". En aldrig sinande tröst står också att finna i hans till synes oförgängliga, mot tidsnyckernas ytliga strömmar hållfasta diktning. Här skall endast en strof citeras - recitativ ur "Kantat vid jubelfest-promotionen i Uppsala den 6 september 1877":

Vad rätt du tänkt, vad du i kärlek vill,
vad skönt du drömt, kan ej av tiden härjas,
det är en skörd, som undan honom bärgas,
ty den hör evighetens rike till.
Gå fram, du mänsklighet! var glad, var tröst,
ty du bär evigheten i ditt bröst.

[2014 gav Svenska Akademien ut en liten skrift med titeln *Om och av Viktor Rydberg*. Skriften, som delades ut som julgåva till Akademiens vänner, innehöll dels Lars Forssells minnesteckning från 1991, dels ett nyskrivet "efterord" av Lotta Lotass. Vi har fått hennes tillstånd att publicera det senare, oförändrat så när som på titeln.]